

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Ефективна ЕКОНОМІКА

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

№ 2, 2013 [Назад](#) [Головна](#)

УДК 331.522.4-058.43(477.8)

М. М. Жибак,

д. е. н., доцент, ВП НУБіП України „Бережанський агротехнічний інститут”

СОЦІАЛЬНО ДЕМОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ОКРЕМИХ ОБЛАСТЕЙ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ

У статті проведено аналіз нинішнього стану соціально економічного розвитку сільських територій регіону з виявленням характерних особливостей, проблем і наслідків. Виділено причини, що зумовили існуючі процеси деградації села, запропоновано перспективні шляхи їх вирішення.

In the given article the analysis of the social economical development of rural territories is held, the particular specialties, problems and results are determined. The reasons that led to the degradation of the rural territories are outlined and the ways of those problems solving are given.

Ключові слова: сільські території, сільське населення, демографічна ситуація, соціальна інфраструктура, зайнятість населення, державна політика.

Key words: rural territories, rural population, demographic situation, social infrastructure, state policy.

ВСТУП

Формування нової аграрної політики в Україні поставило на порядок денний питання сільських територій та їх розвитку, рівно як і питання сільських населених пунктів. Це зумовлено тим, що в рамках нової системи організації сільського господарства та нової адміністративної системи колишні способи організації розвитку села і сільських поселень виявились не функціональними. Потрібно відзначити, що питання розвитку сільських територій є проблемою, мало висвітленою в спеціальній літературі не лише в Україні, але й в країнах Центральної та Східної Європи, зокрема в Польщі. Так, Р. Вільчинський зазначає, що «до 1997 року цей термін (розвиток сільських територій) був відомий лише в окремих наукових публікаціях». У сучасній науковій літературі, засобах масової інформації дедалі частіше звучать репліки щодо депресивного стану сільських територій. Маючи родючі чорноземи, які можуть давати чудові врожаї, українське село продовжує занепадати. Його важке фінансове становище вимагає запровадження дієвих програм економічного розвитку цих територій. Дослідженню особливостей розвитку сільських територій та сучасного українського села приділяють велику увагу такі науковці як : В. Д. Базелевич, О.А. Біттер, Д.П. Богиня, О.А. Бугуцький, О. Д. Гудзинський, О. Ю. Єрмаков, В.С. Дієспоров, А. М. Лисецький, В.М. Лич, Е.М. Лібанова, Т.І. Олійник, В.В. Онікієнко, С.І. Пирожков, В.П. Піскунов, В.І. Приймак, П.Т. Саблук, В.К.Герещенко, В.В. Юрчишин, К.І. Якуба, й інші. Однак, незважаючи на цінність проведених досліджень, окремі важливі питання пов'язані з функціонування сучасного села висвітлено недостатньо і вони потребують першочергового вирішення. Все це вимагає уваги науковців до дослідження процесів, що відбуваються в межах сільської соціально-територіальної підсистеми українського суспільства.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Однією з важливих передумов стратегічного планування стійкого зростання й утвердження сільських територій є структуризація та аналіз нинішнього стану їх функціонування з виявленням характерних особливостей, тенденцій, їх причин і наслідків. Метою даного дослідження є визначення основних тенденцій щодо функціонування сучасного села, виділення першочергових існуючих проблем, а також провівши аналіз динаміки процесів, які визначають рівень життя сільського населення на сучасному етапі запропонувати перспективні шляхи їх вирішення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Більшість державних і регіональних програм, пов'язаних з розвитком сільських територій, мають переважно декларативний характер, або не забезпечуються необхідними фінансовими ресурсами, що ускладнює, а подекуди і цілком унеможливує їхнє виконання. Це, зокрема, стосується Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року, Концепції загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій до 2020 року, а також багатьох регіональних програм, прийнятих з цього приводу. Прогаляни в державній політиці та суб'єктивні прорахунки і помилки, що мали місце на попередніх етапах ринкового реформування вітчизняної економіки та її аграрного сектору, призвели до суттєвого погіршення демографічних показників у сільській місцевості, руйнування виробничого потенціалу села, погіршення якості та родючості ґрунтів, загострення екологічних проблем тощо.

Визначення основних особливостей сучасного етапу розвитку сіл досліджуваного регіону (Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей) передбачає обґрунтування специфічних рис і аспектів їх функціонування, що сформувались під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів на макро- та мікрорівнях. Особливістю розвитку сільських територій є також відображення основних ознак і властивостей їх існування, детальне вивчення котрих сприяє визначенню тенденцій, умов переходу відносин на селі з однієї фази становлення в іншу, а також відтворення і, зрештою, виявлення подальших перспектив їх розвитку. До основних особливостей сучасного розвитку сільських територій досліджуваного регіону слід віднести: зменшення кількості сільського населення; значна міграція трудових ресурсів в країні ближнього і далекого зарубіжжя; руйнування соціальної бази та інфраструктури; переваги особистих господарств населення у питомій вазі виробництва сільськогосподарської продукції; інтенсивний розвиток сільського туризму; непрограмований стихійний розвиток сільських територій.

Розглянемо деякі показники щодо існування українського села досліджуваного регіону за останні роки. Аналізуючи зміни у кількості населення, бачимо, що на протязі тривалого періоду часу характерне різке зменшення сільського населення, (табл.1). Особливо це спостерігається у Львівській області, де зменшилось населення у порівнянні з 1995 роком на 91,2 тис. осіб, або на 9,4%. В цілому по регіону зменшення сільського населення склало 203,0 тис. осіб що становить 7.9%.

Таблиця 1

Регіон	Чисельність наявного сільського населення за роками (тис. чол.)
--------	--

	1995р	2000р	2005р	2006р	2007р	2008р	2009р	2010р	2011р	2012р
Івано-Франківська обл..	827,6	822,9	803,0	797,6	793,7	789,3	786,4	784,3	782,6	782,4
Львівська обл..	1087,3	1079,2	1038,2	1027,6	1019,6	1011,8	1005,7	1001,6	998,2	996,1
Тернопільська обл..	672,1	648,2	641,1	635,2	629,9	624,3	619,3	614,2	609,4	605,5
Всього у досл. регіоні	2587,0	2550,3	2482,3	2460,4	2443,2	2425,4	2411,4	2400,1	2393,8	2384,0

Слід відзначити що за розподілом сільського населення за віком найбільшу частку у всіх областях досліджуваного регіону складають пенсіонери, особи вікової категорії понад 70 років. У відсотках від загальної кількості населення найбільше осіб вікової категорії “70 і старше” спостерігається у Тернопільській області і становить 15,0%, Львівській – 12,9%, Івано-Франківській – 12,2%.). Це вказує на цілий ряд ризиків, пов’язаних з потенційною втратою частини наявних трудових ресурсів у найближчому майбутньому, оскільки люди старших вікових категорій є вагомим чинником здійснення виробничої діяльності у сільській місцевості, ризик міграції якого до міста чи за кордон є мінімальним. Натомість, представники молодших вікових категорій значно більш підвладні міграційним процесам, у зв’язку із чим диспропорції між чисельністю представників найстаршої та молодих вікових груп в перспективі набудуть ще більшої очевидності. В регіоні також спостерігається суттєве скорочення природного приросту сільського населення, особливо це характерно для Тернопільської області, де на 1000 осіб наявного населення у 2011 році він має від’ємне значення - 6,0, відповідно у Львівській – (-2,5), Івано-Франківській – (-1,2).

Характерним є і те, що смертність на селі зростає значно швидше, ніж у місті.

Важливим показником, який негативно впливає на демографічні процеси, а відповідно і на сталий розвиток сільських територій, є трудова міграція. За різними оцінками за кордоном на заробітках перебуває від 2-х до 7 мільйонів українців. Дослідження цієї проблеми є важливими для західного регіону, зокрема Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей. Даний регіон особливий своєю сільськогосподарською стабільністю, відповідними соціально-економічними відносинами і традиціями міграції, що склалися впродовж тривалого періоду часу рівень і рівень участі населення працездатного віку у трудових міграціях удвічі вищий за загальнодержавний. Слід відзначити що в досліджуваних областях переміщення населення характерні як для міждержавної так і міжрегіональної міграції. Однак головною причиною міграції сільського населення є високий рівень безробіття, що спонукає до пошуку роботи поза селом. Якщо проаналізувати склад мігрантів за віком, то цілком очевидно, що найбільш фізіологічно придатні для відтворення населення особи (вікові групи 18-29 і 30-39 років) тривалий час перебувають за кордоном, тобто з відривом від сім’ї. Це, безперечно, негативно позначається на процесі відтворення трудового потенціалу. Великий відсоток сільських мешканців, котрі працюють поза межами свого населеного пункту для досліджуваного регіону вже достатньо тривалий час залишається стабільним. Це чинить дуже негативний вплив на усі сфери суспільного життя, не тільки зменшується кількість сільського населення та кількість зайнятих у сільському господарстві, а й занепадає соціальна інфраструктура сіл.

Соціальна інфраструктура села, як і будь-якого іншого населеного пункту складається з відповідного набору складових елементів. Характер цих елементів залежить від розмірів населеного пункту, кількості осіб, котрі в ньому проживають, вікових категорій, якими представлена їх популяція тощо.

Соціальна інфраструктура має велике значення для формування не лише фізичних і інтелектуальних здібностей до праці, а й підвищення рівня освіти, кваліфікації, культури, здоров’я, поліпшення умов праці і побуту, організації відпочинку, розвитку торгівлі і транспорту. І саме соціальна інфраструктура разом з чинниками економічного характеру чинить найбільший вплив на відтворення трудового потенціалу. Однак слід відзначити що сьогодні на жаль в незадовільному стані в селі знаходяться об’єкти освіти, здоров’я і культури. Наявна матеріальна база культурно-побутових об’єктів не задовольняє норми, в більшості випадків вони не мають сучасного технічного обладнання для навчання, не вистачає педагогічного персоналу, а рівень його професійної освіти нижчий, ніж у місті. Щодо областей досліджуваного регіону, то відзначимо негативну тенденцію щодо зменшення кількості дошкільних закладів у сільській місцевості, яке у 2011 році у порівнянні з 1990 роком склало 145од. Найбільше їх зменшення за вказаний період відбулось у Львівській області – 79. Серед основних факторів, що призвели до скорочення кількості дошкільних освітніх установ, необхідно відзначити зменшення кількості дітей, що пов’язано із негативною тенденцією – зниження народжуваності.

До негативних наслідків у соціальному плані призводить руйнування інфраструктури лікувальних установ. Кількість лікарняних закладів з року в рік скорочується, так у 2011 році у порівнянні з 1990 роком у Івано-Франківській області їх зменшилось на – 7од., Тернопільській – 23, Львівській – 41. Скорочення, як правило відбувається у сільській місцевості. Окрім цього практично припинені виїзні форми медичного обслуговування, знизилася обсяги і якість профілактичних медичних заходів.

Характерним є і скорочення закладів культури для областей досліджуваного регіону. Так, загальна кількість закладів клубного типу в Івано-Франківській області скоротилася з 823 у 1990 році до 722 у 2011 році; у Львівській області, відповідно з 1616 до 1413; у Тернопільській області – з 1038 до 923 од. При цьому треба відзначити, що тенденція зменшення є більшою для сільської місцевості.

Задля вирішення проблеми мешканців села на загальнодержавному та місцевому рівнях запроваджено багато програм сприяння житловому будівництву на селі, проте кількість житла, котре вводиться в експлуатацію у сільській місцевості продовжує зменшуватися і продовжує падати ціна на житло у селах розташованих віддалено від обласних та районних центрів.

Економічні реалії, зокрема загострення кризових явищ в національній економіці в умовах переходу до ринку, завдали суттєвої шкоди системі побутового обслуговування населення сільських територій, а будівництво нових об’єктів взагалі стало великою рідкістю. На сьогоднішній день побутове обслуговування в селах майже відсутнє. Однією з основних складових соціальної інфраструктури села є забезпечення якісного обслуговування мешканців сільських територій закладами торгівельної сфери. На жаль, протягом останніх десятиріч ситуація з торговим обслуговуванням сільського населення в Україні залишається складною. Це стосується всіх без винятку сільських територій нашої держави.

Значний вплив на розвиток сільських територій справляє різка зміна пріоритетів аграрної політики держави. Зокрема, якщо на початку реформ йшлося про переваги спеціалізованого фермерського господарства, що базується на приватній власності на землю, то нині – про повернення до державної підтримки великих товаровиробників у сільському господарстві [154]. Про те слід відзначити, що це не вирішує у повній мірі питання зайнятості на селі, так як майже відсутні переробні підприємства сільськогосподарської продукції. Характерною особливістю сучасного етапу розвитку сільських територій є перевага у випуску сільськогосподарської продукції особистими господарствами населення над аграрними підприємствами. Частка валової продукції сільського господарства, виробленої населенням досліджуваного регіону, у загальному обсязі виробництва за всіма категоріями господарств наведена в таблиці 2.

Таблиця 2. Частка валової продукції сільського господарства, виробленої населенням, %

Регіон	Роки						
	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Тернопільська область	70,8	72,6	69,4	57,2	58,1	59,1	55,3
Львівська область	89,6	87,1	84,2	72,3	76,0	72,3	73,2
Івано-Франківська область	89,9	86,7	83,2	79,7	81,1	79,1	72,1

Наведені дані вказують на те, що це явище є швидше негативним, ніж позитивним. Так у виробленій продукції населення вагомою є частка ручної праці, що призводить до її не конкурентоспроможності.

Однією з позитивних ознак розвитку села в досліджуваному регіоні є поширення сільського туризму, який є достатньо перспективною формою, оскільки створює великі шанси для поліпшення життя не тільки селян, а й всього суспільства. Розвиток такого виду туризму не потребує великих затрат, що є очевидним позитивом для власників приватних осель. Звідси й невисока вартість послуг. До того ж подальша розбудова інфраструктури відпочинку на селі дозволить подолати сільське безробіття, котре в регіоні набуло загрозливих масштабів. Особливо вигідно це з огляду на те, що селяни отримують змогу збувати продукцію своїх підсобних господарств відразу на місці – для приготування їжі у приватних готелях та закладах громадського харчування. Відзначимо, що сільський туризм у більшості розвинутих країн – це одна з основ економічного та соціального добробуту села, так як його не можливо розвивати без розбудови загальної сільської інфраструктури. Прокладання доріг, газопроводів, ліній зв'язку, розвиток сільських господарств, поліпшення санітарно-екологічного стану, відкриття у селах лікарень, магазинів, перукарень, готельно-ресторанних комплексів – все це неминуче тягне за собою туристичний бізнес. До того ж у районах, багатих на історико-культурні пам'ятки, з'являється можливість спрямувати кошти на реставрацію та охорону пам'яток архітектури та інших визначних місць. Крім того, така діяльність спонукає сільських мешканців до самоосвіти, зокрема, до вивчення іноземних мов. До того ж, щоб успішно запроваджувати туристичні послуги, потрібно володіти спеціальними знаннями та навичками.

В Україні практично всюди існують можливості для здійснення сільської туристичної діяльності. Однак розвиток сільського туризму є особливо актуальним для регіону, що охоплює територію заповідників «Медобори», «Товтри», Прикарпаття, Гірських Карпат. Ця територія відзначається низьким рівнем індустріалізації, малою часткою зайнятих поза сільським господарством, великим безробіттям, невисокими доходами населення (які мають вільні помешкання для прийому гостей).

Ще однією (негативною, на нашу думку) особливістю становлення сільських територій є їх непрограмований, стихійний розвиток. Перехід на ринкові умови господарювання, зміна статусу власності, приватизація та оформлення наявних земель в довгострокову оренду і використання їх на власний розсуд — все це має ознаки неорганізованого, нестратегічного, неструктуризованого процесу. Така ситуація зумовлена тим, що державні органи, органи місцевого самоврядування не мають чітко визначеної стратегії розвитку тієї чи іншої сільської території. А тому важлива роль у вирішенні цих надзвичайно складних і важливих соціально-економічних проблем належить державі. Йдеться, насамперед, про розробку та реалізацію цільових програм сільського розвитку. Адже переважання негативних ознак у процесі становлення та розвитку сучасних сіл та сільського господарства є загрозливим для перспективи економічного розвитку держави.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи вищевикладене, вважаємо за необхідне відзначити наступне:

- розвиток демографічних процесів сільських територій регіону носить кризовий характер, чисельність наявного населення за досліджуваний період різко зменшується, особливо високими темпами зменшується сільське населення;

- досліджувані області регіону мають один з найвищих показників міграційної активності в Україні – як внутрішньої регіональної, так і зовнішньої міграції.

Особливо ці процеси є характерними для сільських територій.

У той же час мігранти є найбільш активною частиною працездатного населення. Міграційні процеси в областях досліджуваного регіону в основному пов'язані з соціально-економічними проблемами сільських територій, серед яких відсутність повної зайнятості, а тому є нагальна потреба проведення комплексу стратегічних і оперативних заходів щодо державного регулювання ринків праці;

- сучасний стан соціально-економічної інфраструктури сільських територій у досліджуваному регіоні перебуває в глибокій кризовій ситуації, показники соціально-економічної характеристики є значно нижчими від середніх по Україні;

-- наблизити підприємства первинної й поглибленої переробки сільськогосподарської продукції до сировинної бази галузі, що дозволить збільшити рівень зайнятості сільського населення. Для сільської місцевості особливе значення має розширення сфер зайнятості, яке можна досягти шляхом розвитку підсобних промислових, переробних підприємств, докорінного поліпшення соціальної інфраструктури села та підтримки розвитку фермерства й підприємницької діяльності;

- частка валової продукції сільського господарства, виробленої населенням, є надзвичайно високою і перевищує середню по Україні до 25%, що є негативним явищем в аграрному виробництві;

- позитивною ознакою розвитку села в досліджуваному регіоні є поширення сільського туризму, який є достатньо перспективною формою, оскільки створює великі шанси для поліпшення життя селян, а тому потребує належної державної підтримки;

- фундаментальним завданням розвитку сільських територій, як основи життєдіяльності українського селянства і функціонування аграрного сектору економіки є запровадження комплексної соціально-економічної політики, що пов'яже всі складники різних сфер життєдіяльності;

Література:

1. Актуальні проблеми сталого розвитку сільських територій : матеріали Сьомих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників (Київ, 9–10 лист. 2005 / редкол. : П. Т. Саблук та ін. – К. : ННЦ «ІАФ», 2005. – С. 69–76.
2. Бідак В. Структурні системи державного регулювання соціального розвитку і соціального захисту населення / В. Бідак // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 1. – С. 35-41.
3. Біттер О. А. Ефективність сільськогосподарського виробництва і рівень життя сільського населення / О. А. Біттер, П. С. Березівський, В. С. Мельник. – Львів : ЛАДУ, 1997. – 188 с.
4. Жибак М. М. Розвиток трудового потенціалу села західного регіону України : [монографія] / М. М. Жибак. – Тернопіль: Видавництво Астон, 2010. – 336 с.
5. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2011 рік. / [за ред. М.М. Колімбаєвського]. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2012. – 533 с.
6. Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік: / [за ред. С. І. Зимовіної]. – Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2011. Ч. 1. – 2012 – 368 с.
7. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2011 рік / [за ред. В. Г. Кирича]. – Тернопіль: Головне управління статистики у Тернопільській області, 2012. – 468 с.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2013 р.

ТОВ "ДКС Центр"